

ПРОБЛЕМИ ВАСПИТНОГ РАДА

Аленка Чижмански, Мр Јелица Петровић,
Др Марија Зотовић
Филозофски факултет
Нови Сад

UDK-37.018.1(159.923.5)
Изворни научни рад
НВ.LVII.3.2008.
Примљен: 19. V 2008.

ПОВЕЗАНОСТ АГРЕСИВНОГ ПОНАШАЊА КОД ДЕЦЕ И АДОЛЕСЦЕНАТА СА СОЦИОМЕТРИЈСКИМ СТАТУСОМ И ПЕРЦЕПЦИЈОМ ВАСПИТНИХ СТАВОВА РОДИТЕЉА

Истраживање представљено овим радом имало је за циљ да испита да ли постоји и каква је повезаност између различитих облика агресивног понашања деце и адолесцената и перципираних васпитних ставова родитеља, с једне стране, и социометријског статуса, с друге стране. Истраживање се састојало од социометријског испитивања које је спроведено на узорку од 216 испитаника, узраста од 9 до 15 година, који су уз то процењивали и васпитне стилове својих родитеља и агресивно понашање својих вршњака. Резултати истраживања су показали да је већи степен директне агресије повезан са негативним полом контролне димензије оба родитеља и са негативним полом афективне димензије мајке. Деца и адолесценти које су одбацили вршњаци испољавају у већој мери директне, али и индиректне облике агресивног понашања него деца која су популарна у вршњачкој групи.

Кључне речи: агресивно понашање деце и адолесцената, директна агресија, индиректна агресија, васпитни ставови, социометријски статус

THE RELATEDNESS OF AGGRESSIVE BEHAVIOUR OF CHILDREN AND ADOLESCENTS AND SOCIOMETRIC STATUS AND PERCEPTION OF EDUCATIONAL ATTITUDES OF PARENTS

Abstract *The research presented in this report was aimed at establishing whether there is any relation, and if so what kind of relation, between different forms of aggressive behaviour of children and adolescents and the perceived educational attitudes of parents on one side and the sociometric status on the other. The research included sociometric examination on the sample of 216 examinees aged 9 to 15, who additionally evaluated educational styles of their parents and aggressive behaviour of their peers. The results showed that the higher degree of direct aggression was linked to the negative pole of the control dimension of both parents and the negative pole of the affective dimension of the mother. Those children and adolescents who are rejected by their peers express to a higher degree both direct and indirect forms of aggressive behaviour than children who are popular in their peer group.*

Keywords: aggressive behaviour of children and adolescents, direct aggression, indirect aggression, educational attitudes, sociometric status.

Увод

Агресивно и антисоцијално понашање у савременом друштву постају све већи проблем, те им се како међу стручњацима, тако и међу лаицима придаје све већа пажња. Последњих деценија агресивно и антисоцијално понашање је у сталном порасту, о чему сведоче службене криминалистичке статистике у разним западним индустријским земљама (Essau, 2003, према Essau i Conradt, 2006). Посебно се наглашава проблем агресивног понашања у школама, јер оно носи са собом многе непожељне и озбиљне последице како за жртву напада, тако и за нападача. Осим што се агресивним понашањем наноси штета другима, постоји могућност да проузрокује проблеме и самом детету које због свог агресивног понашања може бити, између осталог, и одбачено од стране вршњака (Grotmeter i Crick, 1996).

Узроци агресивног понашања су врло сложени, а као најчешћи фактори спомињу се породични утицаји, неуспеси у школи, полне разлике, узрастне разлике, те шире друштвене околности. У многим истраживањим је утврђен пораст агресивности након већих друштвених промена, те је с обзиром на промене које су се догодиле на нашим просторима потребно озбиљно разматрање овог проблема.

Постоји много критеријума према којима можемо разликовати агресивна понашања. Према начинима изражавања, агресивност можемо поделити на директну и индиректну (Björkqvist и сар., 1992), односно отворену и релацијску (Crick i Grotmeter, 1995).

Под директном агесијом се подразумева наношење штете или бола на директан начин, “лицем у лице”, користећи се физичком силом (нпр. ударање, гурање) или вербалним стратегијама као што су вређање, викање, задиркивање, погрдне речи (Björkqvist и сар., 1992).

Док су се у прошлости истраживачи претежно фокусирали на физичку и вербалну агесију, у последње две деценије студије агресивног интерперсоналног понашања усмериле су се на суптилније облике агресивног понашања. Тако се све више пажње поклања социјално манипулативним понашањима, која су аутори објединили под конструктом индиректне агресивности (Björkqvist и сар., 1992), односно социјалне агресивности (Galen i Underwood, 1997, према Underwood i сар., 2001, Xie i сар., 2002), или релацијске агресивности (Crick i Grotmeter, 1995). Сва три назива подразумевају социјално манипулативно понашање у коме агресор, без директне укључености у напад, а користећи се социјалном структуром, покушава да повреди другу особу тако што утиче на њену повезаност са другим особама и/или њен статус у групи.

У овом раду нас првенствено интересује дихотомија директне и индиректне агресивност како су је у свом раду конципирали фински ауто-

ри (Björqvist и сар., 1992). Они наводе да је индиректна агресивност врста понашања код којег починитељ наноси штету на заобилазан начин, манипулишући социјалном структуром унутар одељења. Централни аспект индиректне агресивности је намера да се повреди друга особа, али да се не буде идентификован као агресор. То се постиже коришћењем друге особе као средства за наношење штете или бола циљној особи, чиме се заправо избегава могућност освете нападнуте особе, као и осуда социјалне околине.

Овенс и сарадници (Owens и сар., 2000) налазе да су основне категорије индиректне агресивности причање о другима (оговарање, ширење гласина, критиковање нечијег изгледа или одеће), искључујућа понашања (искључивање, игнорисање) и остала индиректна узнемиравања (претећи анонимни телефонски позиви, писање претећих порука).

Бјорквист и сарадници (Björqvist и сар., 1992) сматрају да физичка, вербална и индиректна агресивност представљају три развојне фазе агресивности које следе једна другу, а делимично се преклапају. Код мале деце, због недовољно развијених вербалних и социјалних вештина, преовладавају физички облици агресије; у школском узрасту са развојем вербалних способности и дечаци и девојчице уочавају предности вербалних стратегија које, у односу на физичку, представљају друштвено прихватљивије понашање. Са развојем социјалних вештина појединци усвајају индиректне тактике којима на посредан начин, користећи друге особе из своје социјалне мреже, остварују своје агресивне циљеве. Кроз адолесценцију, као и одрасло доба, појединци користе и вербалне и индиректне стратегије

Недвосмислено је потврђено да су васпитне методе родитеља повезане са дечјом агресијом. Петерсон и сарадници (Patterson и сар., 1989, према Вулџан Фландер, 2007) наводе да родитељско понашање и породични процеси објашњавају око 30-40% варијансе агресивног и антисоцијалног понашања.

Истраживања показују да се тамо где постоји сувише забрана, много кажњавања, нарочито физичког, агресивно понашање јавља као чешћи облик понашања него тамо где постоји толеранција и разумевање за децу. Такође, деца родитеља који толеришу или чак охрабрују и награђују агресивност агресивнија су од деце родитеља који васпитавају децу да ограничавају манифестовање агресивних импулса (Rot, 2003).

Афективни однос између родитеља и деце с поремећајем понашања карактерише мала количина емоционалне топлине и велика количина међусобног непријатељства (Seydlitz i Jenkins, 1998, према Essau i Conradt, 2006). Постоји позитивна корелација између непријатељског односа родитеља и деце и агресивног и антисоцијалног понашања (McCord, 1983, према Essau i Conradt, 2006), док изгледа да емоционално топао однос штити децу

од екстернализујућих поремећаја (Rothbaum i Weisz, 1994, према Essau i Conradt, 2006).

Харт и сарадници (Hart, 1998) су испитивали повезаност између родитељског понашања и различитих врста агресије код деце (отворене или директне и релацијске или индиректне). Њихови резултати показују да су деца родитеља који користе васпитне поступке присиле процењена као директно агресивнија. У погледу релацијске или индиректне агресивности, постоји позитивна повезаност с недовољним родитељским прихватањем и с мајчиним васпитним поступцима присиле

Социометријски статус је један од најчешће коришћених, а према неким ауторима и један од најважнијих показатеља положаја личности у групи вршњака (Крњајић, 1981). Претпоставља се да је агресивно понашање деце и адолесцената пре свега повезано с одбацивањем од стране вршњака и негативним социометријским статусом (Coie, Dodge i Kupersmidt, 1990, према Salmivalli, 2000). У социометријским истраживањима је показано да су неомиљена и одбачена деца често натпросечно агресивна и имају дефицит когнитивних и социјалних вештина у опхођењу с другима, често поступају антисоцијално, неприкладно ситуацији те ремете групне активности (Буљан Фландер и сар., 2007).

Селмивели (Salmivalli, 2000) у истраживању у којем је испитала повезаност физичке, вербалне и индиректне агресивности и социометријског статуса долази до резултата који указују на позитивну везу агресивности с одбацивањем, међутим, не на негативну повезаност са популарношћу. Иако су агресивни адолесценти често одбачени од стране својих вршњака, изгледа да неиспољавање агресивног понашања не гарантује прихваћеност међу њима.

Истраживања повезаности индиректне агресивности и социометријског статуса су малобројна, а резултати су неконзистентни.

Нека истраживања показују да је релацијска (индиректна) агресија, исто као и физичка, повезана с одбацивањем од стране вршњака, те да представља фактор ризика за каснији развој психопатологије (Crick i Grotpete, 1995; Rys i Bear, 1997, према Xie i сар., 2002). Ленселот и Воуг (Lancelotta i Vaughn, 1989) наводе да је индиректна агресивност врста агресивности која доводи до најјачег вршњачког одбацивања и код дечака и код девојчица, но код девојчица је та веза ипак јаче изражена.

С друге стране, многа истраживања показују да су индиректно агресивни појединци (и дечаци и девојчице) добро уклопљени у друштво и углавном омиљени. Ксаи и сарадници (Xie и сар., 2002) нашли су у свом истраживању већи степен социјалне (индиректне) агресије код деце која заузимају централне и водеће положаје у вршњачкој групи, које учитељи

процењују као “моћне и утицајне” (енгл. Olympian) и која знају како да се истакну. Они наводе да социјална агесија, по својој природи, подразумева да агресор, да би био успешан, мора бити добро уклопљен и прихваћен у групи (Cairns i Cairns, 1994, према Xie i sag., 2002).

Селмивели (Salmivalli, 2000) истиче да је индиректна агресивност најбоље толерисана међу вршњацима и најмање повезана с одбацивањем, те наводи неколико разлога који би ишли томе у прилог. Као прво, у поређењу с отвореном, физичком или вербалном, индиректна агресивност више је скривен и софистициран начин напада на другу особу. С обзиром на природу таквог понашања, агресор углавном остаје неидентификован. Као друго, социјална манипулација је већином “женско понашање”, при чему су девојке које нападају на овај начин углавном добро уклопљене у друштво и популарне. Надаље, коришћење индиректних стратегија повезано је са социјалном интелигенцијом, способношћу разумевања социјалне околине и односа у њој, као и постизање властитих циљева уз помоћ других. Није пронађена слична повезаност за физичку агресивност. Изгледа да је социјална интелигенција оруђе које истовремено омогућује особи коришћење социјално манипулативних понашања, с једне, и постизање позитивног статуса и одржавање блиских пријатељских веза, с друге стране.

Предмет и циљеви истраживања

Проблем овог истраживања представља покушај да се утврди да ли постоји и каква је повезаност између различитих облика агресивног понашања деце и адолесцената и перципираних васпитних ставова родитеља, с једне стране, и социометријског статуса, с друге стране.

Узорак

Истраживање је спроведено на узорку од 216 испитаника, међу којима је било 97 (44,9%) особа мушког и 119 (55,1%) особа женског пола. Испитаници су били ученици четвртог и осмог разреда основне школе у Новом Саду, односно 107 (49,5%) испитаника је узраста 9–11 год., а 109 (50,5%) испитаника узраста 14–15 год, при чему је просечан узраст 12 година.

Инструменти

Скала за процену директне и индиректне агесије (DIAS)

За потребе овог рада конструисана је скала за процену директне и индиректне агесије по узору на истоимену скалу (Direct & Indirect

Aggression Scales) коју су конструисали фински аутори (Björkqvist i sar., Osterman, 1992).

Скала примењена у овом истраживању састоји се од укупно 14 преведених и модификованих тврдњи из оригиналне скале финских аутора, и то по четири тврдње за процену физичке и вербалне директне агресије, и шест тврдњи које одражавају индиректну агресију. Испитаник на тростепеној скали (1 - скоро никад, 2 - понекад, 3 - често) процењује колико често се одређени ученик понаша на наведен начин када је љут или има проблем с неким учеником.

Да бисмо проверили претпоставку о броју латентних фактора на који се може свести агресивно понашање, односно да бисмо тестирали димензионалност примењене скале за процену директне и индиректне агресије, урађена је хијерархијска факторска анализа.

За факторизацију упитника коришћена је метода главних компонената помоћу које су изолована два значајна фактора, који су потом ротирани косоуглом Промах ротацијом. Два значајна фактора објашњавају 54,481 % укупне варијансе. За утврђивање значајног броја фактора коришћен је Гутман-Кајзеров критеријум јединичног корена.

У табели 1. приказани су издвојени фактори са корелацијом ајтема и тумачењем.

Табела 1. Факторска структура скале за процену директне и индиректне агресије

	F1 (DIR)	F2 (IND)
1. Удара друге ученике.	.919	-.227
8. Гура или вуче друге ученике	.913	-.169
13. Задиркује друге ученике	.791	-.020
9. Назива неке ученике погрдним именима.	.759	.033
4. Вређа друге ученике.	.557	.336
3. Виче или се свађа са другим ученицима.	.540	.298
6. Подмеће ногу другим ученицима.	.517	.188
14. Исмејава фризуру или облачење других ученика.	.488	.318
10. Наговара остале ученике да се не друже са појединим ученицима	-.344	.940
2. Игнорише или искључује неке ученике из групе.	-.074	.773
5. Оговара ученике.	.142	.643
7. Прича ружне или измишљене ствари о неким ученицима.	.204	.603
12. Одаје тајне других ученика.	.133	.530
11. Узима или уништава ствари других ученика.	.280	.373

Високо засићење на првом фактору има укупно 8 ајтема, при чему се 3 ајтема односе на физичке облике агресивног понашања, 4 ајтема представљају вербалне стратегије агресивног понашања. Овај фактор назван је **директна агресија**.

Високе коефицијенте корелације са другим изолованим фактором има 5 ајтема, при чему се сви ови ајтеми односе на суптилније облике агресивног понашања, односно индиректне начине наношења штете или бола. Овај фактор назван је **индиректна агресија**.

Корелација између ова два фактора је доста висока ($r = .541$). Висока повезаност директне и индиректне агресије указује на две различите форме истог општег понашања. Такође, висока корелација говори у прилог томе да она деца која испољавају директну агресију углавном испољавају и индиректну агресију, и обрнуто. Дакле, деца која у већој мери испољавају агресивност користе се како директним, тако и индиректним стратегијама агресивног понашања. У сврху даље обраде података коришћени су факторски скорови испитаника на факторима као представницима различитих облика агресивног понашања.

Релијабилност скале на узорку из овог истраживања мерена Кронбах алфом висока је и износи .90.

Скала за процену васпитних ставова родитеља

Упитник васпитних ставова коришћен у овом истраживању намењен је испитивању дечје перцепције васпитних ставова родитеља (Генц и Коцопељић, 1995).

Колекција од 24 ставке направљена је према Шеферовом дводимензионалном моделу васпитања, који овај комплексни феномен своди на две димензије: афективну и контролну. Крајње тачке ових димензија послужиле су као индикатори за конструкцију ставки упитника, те су сачињене четири субскеале: топло, хладно, попустљиво и ограничавајуће васпитање, при чему свака од ових субскеала обухвата по шест тврдњи. Степен слагања за сваку тврдњу испитаник на петостепеној скали Ликертовог типа одређује посебно за васпитни поступак оца, а посебно за васпитни поступак мајке. На основу одговора испитаника могуће је добити категорију васпитног става (топло-попустљиво, топло-ограничавајуће, хладно-попустљиво и хладно-ограничавајуће), као и скор на афективној димензији и димензији контроле.

Социометријски упитник

У истраживању је коришћен један неформални критеријум за утврђивање афективних односа, при чему је број бирања био ограничен на 3.

Што се тиче начина вредновања социометријског избора и одбацивања, из практичних разлога изабрано је линеарно вредновање. Дакле, за сваки примљени избор, односно одбацивање, испитаници су добијали по један поен.

Мере статуса у групи вршњака су рачунате на начин који су предложили Кои и сарадници (Цоие и сар., 1982), који подразумева лоцирање сваког испитаника у једну од следећих група: популарни, одбачени, контроверзни, занемарени и просечни (видети у: Чижмански, 2008)

Резултати

Повезаност васпитних ставова родитеља и агресивног понашања деце и адолесцената

Највећи проценат деце из узорка процењује оба своја родитеља као топло-попустљиве. Ово је очекивани податак, будући да се у свим истраживањима овај васпитни став појављује као најфреквентнији (Петровић, 2007; Генц, 1994). Остали васпитни ставови заступљени су у значајно нижем проценту. Слично као и у другим истраживањима, показано је да се топло-ограничавајући васпитни став перципира чешће код мајки него код очева, а хладно-попустљив и хладно-ограничавајући чешће код очева него код мајки.

Утврђено је да је већи степен директне агресије повезан са негативним полом контролне димензије оба родитеља и са негативним полом афективне димензије мајке, односно са ограничавајућим и спутавајућим васпитним ставом оба родитељи и са хладним и одбијајућим ставом мајке. Међутим, у питању су повезаности ниског интензитета, што показује да су васпитни ставови само један од чинилаца који могу имати утицаја на учесталост агресивног понашања деце и адолесцената (табела 2).

За разлику од директне, индиректна агресија није значајно повезана ни са једном димензијом васпитања.

Табела 2. Повезаност директне и индиректне агресије са димензијама васпитања

	Директна агресија	Индиректна агресија	Афективна димензија (отац)	Контролна димензија (отац)	Афективна димензија (мајка)	Контролна димензија (мајка)
Директна агресија		.633**	-.072	-.188**	-.180*	-.256**
Индиректна агресија			.022	-.044	.004	-.107

** $p < .01$; * $p < .05$

Агресивно понашање код ученика различитог социометријског статуса

Што се тиче структуре узорка према социометријском статусу, установљено је да ниједан испитаник нема статус занемареног ученика, а само 14 испитаника (6,5%) има статус контроверзних ученика. Из тог разлога, група контроверзних испитаника је спојена са групом просечних ученика. То је оправдано и тиме што контроверзни (као и занемарени) ученици у суштини представљају подгрупу ученика просечног социометријског статуса. Дакле, дискриминативна анализа је рађена на следеће три групе испитаника: популарни (23,1%), одбачени (20,4%) и просечни (56,5%).

У процедури испитивања разлика у агресивном понашању деце и адолесцената који заузимају различит социометријски статус у свом одељењу, изоловане су две дискриминативне функције, од којих се једна показала као статистички значајна на нивоу значајности $p < .01$. Параметри дискриминативних функција приказани су у табелама 3. и 4.

Табела 3.: Карактеристике дискриминативних функција

Дискриминативне функције	Карактеристични корен	% међугрупне варијансе	Кумулативни %	Коефицијент кан. корелације
1	.205	77,2	77,2	.413
2	.060	22,8	100,0	.239

Табела 4. Процена значајности дискриминативних функција

Функције	Wilksova Lambda	Hi - kvadrat	df	p
1	.782	50.694	28	.005
2	.943	12.130	13	.517

Изоловану дискриминативну функцију дефинишу у највећој мери директни облици агресивног понашања, док су индиректни облици агресивног понашања у мањој али такође значајној корелацији са дискриминативном функцијом (табела 5).

У табели 6. приказани су центроиди група на статистички значајној дискриминативној функцији. Из њихових вредности се види да одбачени ученици постижу високе, а популарни ниске скорове на ајтемима који чине изоловану дискриминативну функцију. Дакле, одбачени ученици испољавају највећи степен директне, али и индиректне агресије.

Овакви резултати говоре у прилог томе да је свако агресивно понашање деце и адолесцената праћено одбацивањем од стране вршњака и

негативним социометријским статусом, с тим да је директна агресија јаче повезана с одбацивањем него индиректна.

Табела 5. Матрица структуре дискриминативне функције

	Функција
	1
8. Гура или вуче друге ученике.	.709
9. Назива неке ученике погрдним именима.	.691
1. Удара друге ученике	.562
6. Подмеће ногу другим ученицима.	.560
7. Прича ружне или измишљене ствари о неким ученицима	.545
4. Вређа друге ученике.	.504
13. Задиркује друге ученике.	.483
12. Одаје тајне других ученика.	.355
14. Исмејава фризуру или облачење других ученика.	.327
5. Оговара ученике.	.316
10. Наговара остале ученике да се не друже са појединим ученицима.	.295
11. Узима или уништава ствари других ученика.	.291
3. Виче или се свађа са другим ученицима.	.289

Табела 6. Центроиди група на дискриминативној функцији

Социометријски статус	Функција
	1
Популарни	-.499
Одбачени	.828
Просечни	-.094

Дискусија

Истраживање приказано у овом раду имало је за циљ да пружи одговор на питање да ли постоји и каква је повезаност између различитих облика агресивног понашања деце и адолесцената и перципираних васпитних ставова родитеља, с једне стране, и социометријског статуса, с друге стране.

Што се тиче заступљености перципираних васпитних ставова родитеља, у испитиваном узорку деце и адолесцената утврђено је да се

као најфреквентнији васпитни став оба родитеља појављује топло-попустљиви васпитни став. Дакле, највећи број испитаника из нашег узорка у васпитним ставовима својих родитеља перципира одговарајући ниво укључености и емотивне размене, као и флексибилност у васпитном понашању, у начину увођења и поштовања правила. Овакав податак говори да васпитна атмосфера у испитиваном узорку представља подстицајно развојно окружење. То је очекивани резултат, будући да се у већини других истраживања овај васпитни став појављује као најфреквентнији (Петровић, 2007). Остали васпитни ставови заступљени су у знатно нижем проценту.

При испитивању повезаности васпитних ставова родитеља и агресивног понашања деце и адолесцената, добијени резултати показују да је директна агресија деце и адолесцената у значајној негативној корелацији с контролном димензијом оба родитеља и с афективном димензијом мајке. Дакле, веће перципирано мајчино и очево ограничавање и спутавање те хладнији и одбијајући став мајке повезани су с директном агресијом деце и адолесцената процењеном од стране њихових вршњака.

Добијени резултати у складу су с очекивањима и већином постојећих емпиријских података. Иако према Шеферовом дводимензионалном моделу васпитних ставова ограничавајуће васпитање води генерално ка анксиозности, а попустљиво ка развоју агресије, многа истраживања показују да тамо где постоји сувише забрана, много кажњавања, нарочито физичког, агресивно понашање јавља се као чешћи облик понашања него тамо где постоји толеранција и разумевање за децу. Харт (Hart, 1998) је у свом истраживању добио резултате који говоре да су деца родитеља који користе васпитне поступке присиле и који показују хладан став према детету процењена као директно агресивнија од деце родитеља које карактерише топао и попустљив васпитни став.

Добијени подаци се лако могу објаснити у оквиру фрустрационе теорије агресивности, као и теорије учења. Тако, можемо претпоставити да константне забране, захтевање строгог придржавања одређених правила, ограничавање психичке и физичке слободе детета, као и доживљај незаинтересованости мајке и мале количине емоционалне топлине и блискости с њене стране, представљају изузетно фрустрирајућу ситуацију јер онемогућују задовољење две основне потребе: за сигурношћу и за афективном везаношћу. Како се фрустрације понављају, долази до гомилања агресивних осећања. Будући да је, када су у питању ограничавајући родитељи, испољавање агресије код куће забрањено и строго кажњавано, та деца на овај начин кумулирану агресију испољавају тамо где она није санкционисана – у контакту с вршњацима. У таквом случају се у суштини највероватније ради о помереној или супституисаној агресији. Дакле,

речено језиком теорије учења, деца уче да разликују ситуације када се агресивно понашање исплати, а када не. Тако је, нпр., у једном истраживању показано да је за предшколску децу која су код куће строго кажњавана због агресивног понашања већа вероватноћа да ће у вртићу током играња са лутком показати агресивно понашање, за разлику од деце која код куће нису строго кажњавана (Essau i Conradt, 2006). Такође, познато је да родитељи својој деци служе као модели понашања. Ако један тако важан модел као што је родитељ својим понашањем шаље поруку да је насиље оправдано, дете ће то прихватити и примењивати у ванпородичним ситуацијама. Уз то, ови родитељи имају однос са децом који изазива и подржава агресивну комуникацију. Наиме, ако чланови породице своје циљеве не остварују сарадњом, него агресивним понашањима, као што су претње, наредбе и употреба силе, те на тај начин прекидају конфликтну ситуацију, агресивно понашање бива негативно поткрепљено, па се повећава вероватноћа његовог поновног појављивања у таквим ситуацијама, али и у ванпородичном окружењу (Patterson i sar., 1992; према Vasta i sar., 1998).

За индиректну агресију није утврђена повезаност са перцепцијом васпитних димензија родитеља. Дакле, на основу резултата добијених овим истраживањем не можемо ништа тврдити о повезаности васпитне атмосфере с индиректном агресијом деце и адолесцената. Можемо претпоставити да развој ове стратегије агресивног понашања није у корелацији ни са једним специфичним начином васпитања, већ са неким другим варијаблама. Које су то варијабле - питање је на које треба дати одговор у наредним истраживањима у овој области. Чини се да одговор треба тражити пре у неким персоналним факторима (особине личности, социјална интелигенција) него у социјалним факторима.

Испитивањем разлика у агресивном понашању ученика различитог социометријског статуса, добијени су резултати који показују да одбачени испитаници испољавају највећи степен директне, али и индиректне агресије. Дискриминативну функцију која значајно одваја групу одбачених од групе популарних испитаника дефинишу у највећој мери директни облици агресивног понашања, док су индиректни облици агресивног понашања у мањој, али такође значајној корелацији са дискриминативном функцијом. Дакле, добијени резултати сугеришу да деца која су одбачена од стране својих вршњака испољавају у већој мери директне, али и индиректне облике агресивног понашања, него деца која су популарна у вршњачкој групи. Овакви резултати говоре у прилог томе да је свако агресивно понашање деце и адолесцената повезано с одбацивањем од стране вршњака и негативним социометријским статусом.

Добијени резултати о повезаности директне агресије и одбачености од стране вршњака нису изненађујући и у складу су с већином истраживања из ове области. Резултати истраживања о повезаности индиректне агресије и социометријског статуса мање су конзистентни, а уз то су и малобројни.

Резултати добијени овим истраживањем говоре у прилог схватању да је индиректна агресија осуђивана и праћена одбацивањем од стране вршњака, али ипак не у истој мери као директна. Постоји више могућих разлога због којих је директна агресија јаче повезана с одбацивањем него индиректна. Као прво, за разлику од индиректне, директна агресија је свима видљив облик понашања. Као што је већ споменуто, истраживања говоре о повезаности коришћења индиректних стратегија агресивног понашања са социјалном интелигенцијом, способношћу разумевања социјалне околине и односа у њој. Могуће је да такве способности особи омогућују, с једне стране, ефикасно коришћење социјално манипулативних понашања, а с друге стране одржавање релативно добрих односа са вршњацима.

Закључак

Резултати добијени овим истраживањем представљају добру основу за наставак истраживања у овој области, а такође дају и извесне смернице за осмишљавање адекватних превенцијских и интервенцијских програма. Наиме, на основу добијених резултата, јасно је које су то ризичне групе које испољавају највећи степен агресивног понашања. То су деца и адолесценти који васпитне ставове својих родитеља перципирају као ограничавајуће и хладне, као и ученици које њихови вршњаци одбацују, односно који имају негативан социометријски статус.

Добијене резултате о повезаности васпитних стилова и агресивног понашања деце и адолесцената можемо с извесним опрезом применити и на ситуацију васпитања у школи. Наиме, учитељ је важан фактор у процесу васпитања деце, а једна од његових важних улога је и улога родитељске фигуре, односно модела понашања. На основу добијених резултата можемо претпоставити да се мање агресије јавља код оних ученика чији учитељи негују топао, прихватајући однос с ученицима и који имају разумевање за ученике, а правила примењују флексибилно.

Знајући да деца која су одбачена од стране својих вршњака испољавају у већој мери агресивно понашање него деца која у вршњачкој групи имају просечан или статус популарних ученика, рано препознавање деце са негативним социометријским статусом је од великог значаја за превенцију агресије у школи. Како одбаченост доводи до повећаног испољавања агресије, а агресија до још веће одбачености, веома је важно да се тај ланац на време прекине, како се ситуације не би погоршала. Потребно је већ на најранијем

школском узрасту идентификовати децу која су одбачена од својих вршњака и деловати у смеру поправљања њиховог статуса. То се може постићи истицањем неке карактеристике, способности или талента које то дете поседује али није препознало, а које се веома цени међу вршњацима. На тај начин ће дете, с једне стране, добити довољно пажње, коју је можда раније тражило својим агресивним понашањем, а с друге стране његов статус у групи ће се значајно променити, што ће такође довести до смањења агресивног понашања.

Улога стручњака, нарочито школског психолога и педагога, али и учитеља и родитеља, у превенцији и смањењу агресивног понашања код деце адолесцената, а тиме и стварању здравијег и успешнијег друштва, веома је велика. Спровођење тренинга, едукација и радионица из области ненасилне комуникације и ненасилног решавања конфликта; асертивни тренинг; дискусије на тему стереотипа, предрасуда, дискриминације и људских права; вежбе контролисања беса; подстицање просоцијалног понашања; програми намењени јачању емпатије код деце; едукација родитеља и учитеља о делотворнијим начинима поступања са децом - само су неки од могућих начина које стручњак-психолог у раду са децом и младима може користити, а који могу помоћи у превенцији и смањењу агресивног понашања деце и адолесцената.

Литература

- Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M. J. & Kaukiainen, A. (1992). Do girls manipulate and boys fight? Developmental trends in regard to direct and indirect aggression. *Aggressive behavior*, 18, 117–127.
- Буљан Фландер, Г., Дурман Маријановић З., Ђорић Шпољар, Р. (2007). Појава насиља међу дјецом с обзиром на спол, доб и прихваћеност/одбаченост у школи. *Друштвено истраживање*, 16 (1-2), 157–174.
- Coie, J. D., Dodge, K., Coppotelli, H. (1982). Dimensions and types of social status: A cross-age perspective. *Developmental Psychology*, 18, 557–570.
- Crick, N. R. (1996). The role of overt aggression, relational aggression, and prosocial behavior in the prediction of children's future social adjustment. *Child Development*, 67, 2317–2327.
- Crick, N. R., Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender and social-psychological adjustment. *Child Development*, 66, 710–722.
- Чижмански, А. (2008). *Повезаност агресивног понашања код деце и адолесцената са социометријским статусом и перцепцијом васпитних ставова родитеља*. Дипломски рад, Одсек за психологију, Филозофски факултет, Универзитет Нови Сад.
- Essau, C. A., Conradt, J. (2006). *Агресивност у дјеце и младежи*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Генц, Ј. (1994). Перцепција заступљености васпитних поступака родитеља у зависности од пола, узраста, социоекономског статуса и школског успеха адолесцената. У: Ђ.

- Ђурић, (ур.). *Личност у вишекултурном друштву* (15–24). Нови Сад, Филозофски факултет, Одсек за психологију,
- Генц, Л., Коцопелић, Ј. (1995). Породично васпитање и димензије личности. У: Ђ. Ђурић, (ур.). *Личност у вишекултурном друштву*. Нови Сад, Филозофски факултет, Одсек за психологију.
- Grottpeter, J. K., Crick, N. R. (1996). Relational aggression, overt aggression, and friendship. *Child Development*, 67, 2328–2338.
- Hart, C., H., Nelson, D. A., Robinson, C. C., Olsen, S. F., McNeilly-Choque, M. K. (1998). Overt and relational aggression in Russian nursery-school-age children: Parenting and marital linkages. *Developmental Psychology*, 34 (4), 687–697.
- Крњајић, С. (1981). *Социометријски статус ученика*. Београд: Просвета.
- Lancelotta, G. X., Vaughn, S. (1989). Relation between types of aggression and sociometric status. *Journal of Educational Psychology*, 81, 86–90.
- Owens, L., Shute, R. & Slee, P. (2000). „Guess what I’ve just heard!“. Indirect aggression among teenage girls in Australia. *Aggressive Behavior*, 26, 67–83.
- Петровић, Ј. (2007). Односи у породицама у Војводини: подела улога, васпитно понашање родитеља и породична клима. У М. Зотовић (ур.): *Породице у Војводини: карактеристике и функционалност*. Нови Сад, Филозофски факултет, Одсек за психологију. (стр. 23-46).
- Рот, Н. (2003). *Основи социјалне психологије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Salmivalli, C., Kaukiainen, A., Lagerspetz, K. (2000). Aggression and sociometric status among peers: Do gender and type of aggression matter? *Scandinavian Journal of Psychology*, 41, 17–24.
- Underwood, M. K., Galen, B. R. & Paquette J. A. (2001). Top ten challenges for understanding gender and aggression in children: Why can’t we all just get along? *Social Development*, 10(2), 248–266.
- Vasta, R., Haith, M. M., Miller, S. A. (1998). *Дјеџа психологија: модерна знаност*. Јастребарско: Наклада Склап.
- Xie, H., Cairns, R. B. & Cairns, B. D. (2002). The development of social aggression and physical aggression: A narrative analysis of interpersonal conflicts. *Aggressive behavior*, 28, 341–355.